

Историчар тоталне историје – Андреј Митровић и друштвена историја

Апстракт: Чланак је посвећен Андреју Митровићу и његовом деловању као оснивачу друштвене историје у српској историографији. Друштвеном историјом бавио се када је писао о методологији историјске науке, али је и примењивао на своја истраживања. У раду се представља оснивање и делатност кључних институција посвећених бављењу друштвеном историјом, као што су Катедра за општу савремену историју, Годишњак за друштвену историју и Удружење за друштвену историју.

Кључне речи: Андреј Митровић, друштвена историја, тотална историја, методологија историјске науке, Годишњак за друштвену историју

Ако бих покушала да нађем израз којим бих у најкраћем описала Андреја Митровића био би то *enfant terrible*. Одевен у џемпер, фармерке и патике, већ на први поглед слао је поруку да не признаје формалности и формалне односе. Није подносио ни признавао границе и ограничења, није дозвољавао да га сврставају, није пристајао на малограђански ред. Био је равнодушан према хијерархији. Понашањем је стално поручивао да је он исти као и сви други и да су сви други једнаки с њим. И то је важило за све – од председника државе до Митровићевих ђака.

Био је то део његовог карактера, али и његов политички и интелектуални став. На свим пољима упорно је истрајавао на ширењу простора слободе и рушио препреке. То је радио и када је усред националистичке хистерије указивао на неминовне фаталне последице. И када је, уз све ризике, с малобројним истомишљеницима, иступао против ратног бунила и злочина. И онда када је, супротстављен моћним еснафским клановима, дизао свој глас против злоупотребе историјске науке и њеног искоришћавања за идеолошко обликовање рата. И онда када је, јавно тражио слободу мисли и изражавања, и онда када је, ту слободу давао другима, посебно својим студентима. Ширио је око себе тај драгоцен осећај слободе на све који би се нашли у пољу његовог зрачења, од Љубинкиног и његовог дома, кабинета, кафана које је волео, до светских универзитета, јавних трибина, говорница, свечаних сала...

Због тога мислим да је Андрејево опредељење за друштвену историју проистекло из његових карактерних особина, да је тај историографски правац највише одговарао његовом људском и интелектуалном хабитусу, да је то био његов стручни одговор сваком омеђавању науке. Верујем да је његов политички став био да у интелектуалном пропитивању и, посебно, у „пропитивању Клио“¹ не сме бити политичких ограничења, забрана и ограда. Друштвена историја је била његов неминовни избор.

Андреј Митровић са колегама са катедре за историју
шездестих година

Друштвена историја је свој тријумфални поход кроз историјску науку управо остварила захваљујући поништавању граница. Пред собом је рушила међе које су током окоштавања историјске науке постале преуске и које су је спречавале да се даље развија и да се такмичи са новим приступима сазнавања света. Те међе су јој сужавале тематски оквир и прописивале чиме се историјска наука може бавити, шта је ње достојно. Строго су одређивале шта јој могу бити извори сазнања, презирући трагове које су о свом постојању оставили „мали“ људи. Спречавале су је да сарађује с другим друштвеним наукама, које је гледала с висине, као скоројевиће, придошлице.

¹ Митровић, Андреј, *Пропитивање Клио. Огледи о теоријском у историографији*, Београд 1996. (у даљем тексту: Митровић, А., *Пропитивање Клио...*)

Због свега тога друштвена историја била је тај дуго тражени простор у коме је Митровић могао слободно да се креће. Она му је омогућила да отвара најразличитије теме које су га занимале и да стално, својим делом, показује да историчар од заната може, а можда и мора, себе да проверава у што различитијим областима, да покрије удаљене теме, различите нивое прошле стварности, налази затурене делове који чине слагалицу. Само је у друштвеној историји, том простору без ограда, Андреј Митровић могао слободно да се креће и да стално отвара нова поља, од историје банака до *Чаробног брега*. Само је тај неограничени простор тоталне историје могао да задовољи његову радозналост и да му омогући да изрази своју праву, слободну природу.

Друштвена историја је поцепаној и подељеној историјској науци вратила поглед на целину, тотална историја постала је њен нови неограничени простор истраживања. Као што је говорио њен творац Лисијен Февр: „историју, као ни човека не можете цепати на поједине делове“. Због тога је управо концепту тоталне историје Митровић посветио највише пажње и простора када је писао о методологији своје науке. Из тих редова јасно се може закључити да је само та историја без препрека могла бити простор који је могао да инспирише и мотивише човека какав је био Андреј. Устајући против сваке редукације садашње или прошле стварности, он је закључивао: „Међу теоријама створеним од историчара изузетну снагу већ врло дуго има становиште аналита о ‘тоталној историји’“. Она подразумева јединственост појава и процеса у оквирима подједнако важних свих основних подручја историјског живота, чиме се пориче оправданост редуковања историје на само неке њене делове, дакле и стварају методолошки предуслови за синтетички резултат“.²

Тотална историја је за Андреја Митровића била, заправо, суштина знања. Знати само једну димензију, само једну област, само парче прошле стварности значило је – не знати историју. Издвајати целине било је скрнављење, изневеравање, изобличавање онога што је прошлост била. Пишући о историји своје дисциплине, он је наводио да су се „постепено јавила уверења да је ради стварања потпуног сазнања, неопходно бавити се друштвом, привредом и психологијом. Насупрот издвојеном посматрању човека и чињеница у прошлим временима настао је захтев за обухватнијим истраживањима да би се уочио, проучио и схватио целокупан сплет околности живота људи у друштву, тј. целокупност историје“³.

Кад се то има у виду, природно је да је бављење само политичком историјом за Митровића било површно и да је, самим тим, било потребно променити и сам циљ сазнања. Тај нови циљ, сасвим усклађен са школом Анала, био је да се

² Митровић, А., *Пропитивање Клио...*, стр. 170.

³ Митровић, Андреј, „Историјски списи Фернана Бродела“, у: Фернан Бродел, *Списи о историји*, Београд 1992, стр. 373. (у даљем тексту: Митровић, А., „Историјски списи...“)

„сазна дубинско, основно и одређујуће, тј. суштинско у историји, садржано у појавама друштва и привреде, друштва и географије и друштва и психологије“. Такав циљ је означен програмским именом „histoire totale“.⁴ Из тога се види да то није само била промена циља сазнања већ и дефиниције саме историјске науке. Она је тиме престајала да буде дисциплина која се бави самим животом у прошлости, већ и свим околностима у којима је тај живот протицао. Из тога је јасно да се онда и у својим истраживањима он морао бавити и животом и свим околностима које су га одређивале.

Тешко би било одредити шта је био први, кључни и пресудни корак који је Андреј Митровић учинио ка друштвеној историји. Извесно је да је књига *Историјско у Чаробном брегу*⁵ била преломна у том рушењу граница историјских истраживања. Био је то прави израз трагања за тоталном историјом, оном која мора узети у обзир читаво људско стваралаштво да би разумела прошлост и садашњост. Ипак, можда је поговор који је Митровић написао за књигу Фрица Фишера *Савез елита*⁶ указао на значај утицаја дубинских континуитета и процеса дугог трајања. Тај чувени поговор прекретничкој књизи коју је сам Митровић и превео на српски био је управо позив српској историографији да историју загледа дубље, да пронађе трајне друштвене структуре које утичу на онај површни, политички динамични ритам историје.

Ипак, што се самог Митровићевог опуса тиче, може се рећи да је књига *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*⁷, у којој је „открио“ Топлички устанак, једини народни устанак на окупираним територијама током Првог светског рата, била прави израз његовог бављења друштвеном историјом. Та књига није донела само реконструкцију раније непознатих догађаја, што би био већ њен огроман допринос. Митровић је у том истраживању спустио историчарску сонду дубоко, проучавајући традиције ратовања, систем безбедности, однос појединца и колектива⁸. Основна тема те студије је историја која се дешавала у позадини фронта, у окупираној и опустелој Србији. Главни носилац те историје је обичан, мали човек, његови импулси, обичаји, темперамент и менталитет. У тридесет пет кратких поглавља Митровић прави мозаик мноштва тема важних за разумевање духа отпора. И као прави друштвени историчар, он у фокус равноправно ставља географске одлике подручја, антропологију тог брдског и граничарског становништва, али и психолошке типове вођа, посебно Косте Пећанца и Косте Војновића.

⁴ Митровић, А., „Историјски списи...“, стр. 375.

⁵ Митровић, Андреј, *Историјско у Чаробном брегу*, Београд 1977.

⁶ Fišer, Fris, *Savez elita. O kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871–1945*, Београд 1985.

⁷ Митровић, Андреј, *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, Београд 1987.

⁸ О тој књизи: Дубравка Стојановић, „Андреј Митровић, *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, Београд 1987“, у: *Токови револуције*, 1, Београд, 1989, стр. 260–261.

Али Андреј је за историју, и посебно за друштвену историју, урадио много у најразличитијим пољима, сасвим у складу са својим потребама, убеђењима и карактером. Управо ту налазимо тај кључни парадокс звани Андреј Митровић. Био је индивидуалиста и толико свој, а основао је неупоредиво више институција од оних чија су уста пуна општег, колективног, националног интереса. Иако увек побуњен против колективизма и утапања у масу, он је за колектив урадио више од оних који се у њега декларативно заклинају.

Почетак је био „округли сто“, који је и права његова слика. Форма без формализма. Били су то сусрети на које су долазили сви Андрејеви ђаци, од студената до докторанада, али „заседања“ су била отворена за све, окупљала су и „Андрејеве“ и оне који то нису били. Могло се причати до дубоко у ноћ и није се никада знало колико ће разговор трајати. Само се знало да то мора бити уторак, у 18 сати. У 512. Ко зна, разумеће.

Сви који су желели могли су да држе уводна предавања на „округлом столу“, сви да потом расправљају. И сви су били једнаки у правима – говорили су ту студенти почетници и највећи историчари данашњице, постдипломци и професори највећих светских универзитета. И није било ограничења ни у чему, од тема до трајања „заседања“. Тематски оквир био је најшири могућ – од филозофских расправа о слободи до писања *Die Zeita* о југословенском рату, или сећања Ванета Ивановића, који нам је био гост. Управо је та тематска ширина отворила учесницима многе „прозоре“ у глави, омогућила да се увек тражи шира слика, да се уоче тоталитети историје. Захваљујући томе упознали смо први пут и оно што најчешће зовемо друштвеном историјом, јер нас је Андреј учио да је тема историје све оно што је био живот човека у прошлости. Управо је „округли сто“ права слика Андреја Митровића и његовог парадокса, јер је баш такав какав је био, неформалан и необавезан, постао најдуготрајнија институција у нашој средини, која иначе, баш упркос бусању у груди, не зна да чува и негује своје традиције.

Након деценију и по рада „округлог стола“ Андреј Митровић је основао Катедру за општу савремену историју. Настала је издвајањем из некадашње велике Катедре за општу историју новог века, да би се подвукло да је 20. век засебна целина, унеколико другачија од свих претходних људских искустава. То је, на првом месту, значило померање хронолошких граница онога што је савремена историја, сагледавање века у целини, а не само периода до 1945. као једне од његових граничних година. Померање ка Хладном рату, ка другој половини века, ка новим светским поделама и преокретима донело је потпуно нови оквир историјских истраживања.

То хронолошко померање омогућило је и тематско отварање. Са својих безбројних путовања по свету, са светских универзитета и из библиотека доносио је нове идеје за теме магистарских и докторских радова и подстицао

своје ђаке да крену у непознато и да отворе нови круг питања у безграничном оквиру друштвене историје. И сви су знали да ако хоће екстравагантну тему, нешто што нико није радио и што можда ником не би ни пало на памет, треба ићи Андреју. Знали су да је он једини који ће стати иза сваке радозналости и бранити право на експеримент и научну авантуру. Захваљујући катедри коју је основао отворио је многе правце у истраживању друштвене историје 20. века и окупио своју, наравно, неформалну школу. Давао је теме које су се памтиле а које су одредиле нови правац и дале могућност српској историографији да се развија слободно у експерименту, сталном трагању.

Наредна институција коју је основао била је библиотека Српске књижевне задруге посвећена теорији и методологији посебно управо друштвене историје. Била је то последица његовог познавања теорије и његовог разумевања њеног места у новој науци. На својим путовањима и током својих боравака на страним универзитетима видео је да без теоријског оквира нема модерних наука, да је то оно што сазнања чини универзалним, што их синтетизује и чини примењивим. Без теоријског оквира она остају провинцијална, парохијална, изгубљена у детаљима, затворена. Теорија је оно што је отвара и према другим наукама и према свету који разуме тај универзални језик. У нашој средини ни данас нема разумевања за тај давно прихваћени постулат, а посебно га није било 1994. године, кад је основао библиотеку и објавио прву, битну књигу, готово манифест друштвене историје, *Списе о историји* Фернана Бродела. Током наредних година, под Андрејевом уредничком палицом, објављене су кључне књиге за методологију друштвене историје: Јирген Кока, *О историјској науци* (1994), Јакоб Буркхарт, *Разматрања о светској историји* (1996), Лисјен Февр *Борба за историју* (1994) и Ричард Еванс *У одбрану историје* (2007). Створен је тако основни фонд знања који је омогућио да се уопште заплива у савремену историографију, да се разуме о чему она говори, да се укаже на теме које отварају врата знању, да се представе методи, приступи, историјски извори који омогућавају да сазнамо скривено, да разумемо шта нам говори прошлост.

Један од најекстравагантнијих Андрејевих потеза био је када је 1994. године покренуо први приватни часопис, наравно посвећен друштвеној историји – *Годишњак за друштвену историју*. Све је у вези с *Годишњаком* било потпуно „андрејевски“. Доћи тако, усред рата, на идеју да се нађу средства, покрене пројекат сопственог часописа који ће дати нови простор слободе, нови простор за отпор очврслим клишеима, превазиђеним темама, окошталним методологијама. Била је то рукавица у лице историографији, позив да се пробуди, размрда, промени и крене у нову улогу, критичког сазнавања прошлости. У својој уводној речи о сврси покретања часописа написао је: „тежи се [...] виђењу човековог друштвеног живота у оквирима повезаних великих и сложених посебних подручја привредних, друштвених, политичких и културних појава историје;

разумева се свет као континуитет који окупља дисконтинуитете; препознаје се у стварности противречни спој процеса и структура. [...] Говоримо о потреби остваривања схватања о целовитој историји.⁹

Никада нећу заборавити да смо, кад је часопис основан и кад је добио свој број у Библиографском институту, сели и запитали се шта ћемо објавити у првом броју. Нисмо имали ништа. Нико се тада још није озбиљније и систематски бавио друштвеном историјом, нико још није заплочио у ту врсту истраживања, у те историјске изворе. Имали смо часопис, али нисмо имали ни чланке ни ауторе. Једва смо скупили радове за тај први број и то оних аутора који су у својим истраживањима тек почели да отварају друштвено-историјске теме. И још један сасвим „андрејевски“ потез утицао је на тај часопис. Наиме, Андреј је тражио да његова функција буде председник редакције, док је главни и одговорни уредник од почетка био Милан Ристовић. Али Андреј је одредио и да ће, у улози уредника, сваки број уређивати други члан редакције. Тако је свако добио прилику, могућност да нешто ново научи, прође кроз то искуство и још једном, и на делу, схвати да смо у његовом кругу стварно сви били једнаки и да смо имали своју шансу. И ево, поново у средини која, све позивајући се на славне традиције, стварно не чува ниједну, тај Андрејев и „андрејевски“ отворен и слободан часопис постоји сада 20 година и један је од историографских часописа са најдужим непрекинутим излагањем током претходних кризних година и деценија.

Часопис је мењао издавача (смењивали су се Катедра за општу савремену историју Филозофског факултета и Удружење за друштвену историју), изворе финансирања, редакцију, али је задржао ширину и слободу приступа којој је био платформа и због које је и основан. Тај часопис је најбољи пример како институције стварају стварност. Он је дао највећи подстицај друштвеној историји којој је био посвећен, али која скоро да није постојала кад је он основан. *Годишњак* је постао мотив, инспирација младим историчарима да се баве тим темама, покренуо читав правац, постао позорница, али и мотор, увек отворен форум и подстицај.

Следећа институција коју је основао Андреј Митровић било је Удружење за друштвену историју. И ту је поново био први. Било је то прво удружење грађана основано да би се бавило једном академском дисциплином, науком, историјом. Пре тог Андрејевог потеза било је незамисливо да се науком може бавити у оквиру цивилног друштва, да је могуће направити независну установу грађана окупљених око заједничког циља и отворити себи могућност да се објављује, да се организују семинари, покрећу научни пројекти. Уз то важан је и трену-

⁹ Митровић, Андреј „Скица предлога за расправљање о проучавању историје друштва. У виду уводне речи о сврси и задацима *Годишњака за друштвену историју*“, у: *Годишњак за друштвену историју*, год. I, св. 1, Београд, 1994, стр. 5–7.

так када је Удружење основано. Било је то 1998, када је усвојен рестриктивни Закон о универзитету, који је отворио могућност укидања академских слобода. Андрејев одговор на то било је отварање новог простора слободе, простора за слободно бављење својом струком и то, наравно, у оквиру друштвене историје, као најширем кругу чије међе неће никога жуљати.

Укратко, тај тако изражени индивидуалац, с рукама у џеповима, који је толико често изгледао сам, био је човек који је српској науци даровао највећи број трајних институција које је замислио и сам основао, и то посебно онда када је изгледало да за тако нешто нема услова, да нема с ким и да нема за кога. Установе које је основао постале су темељне установе нове српске историографије. Биле су део резултата достигнутог и покретач новог. Свима нам је Андреј дао могућност да урадимо више и даље, свако да сруши међе да би простор изражавања и мишљења био шири. Показао је како се од нечега што је на маргини, готово исмејано као неважно и периферно прави мејнстрим, како се побуном и непрекидним прескакањем препрека, упорношћу и вером да је то исправно може направити цео један свет, читаву нову галаксију и остати свој, неретко сам, ал уверен у оно што мислиш и пре свега у своје право да тако мислиш. Та слобода је за мене Андреј Митровић, *enfant terrible* српске историографије.

Summary

Dubravka Stojanović

Historian of Total History – Andrej Mitrović and Social History

Andrej Mitrović was a founder of social history in the Serbian historiography. He envisaged his discipline in the widest frame, considering necessary correlation with other humanities. He engaged in social history when writing about methodology of history, but also applied it in his own research. Further, he founded the key institutions dedicated to the study of social history, such as Department of Contemporary history, Annual of Social History and the Association for Social History. He was a founder of the series of theoretical works on history in Srpska književna zadruga, which published the key authors of this part of historiography.